

Inledning

De senaste åren har förändringarna i rättsordningen kommit allt tätare i hela Norden. Reformtempot har blivit så intensivt att det i juristyrkena blivit en överlevnadsfråga att hålla sig "up to date". Till och med i ett nordiskt perspektiv förefaller takten för lagreformer att ha varit hög i Finland. Under detta decennium har Finland t.ex. ansökt och beviljats medlemskap i EU och Europarådet. Den processrättsliga lagstiftningen genomgår en fullständig reform. Nästan ur tomma intet har man skapat en insolvensrättslig lagstiftning. Inom straffrätten korrigerar man årtionden av eftersläpning genom några stora reformpaket. Också civilrätten och förvaltningsrätten har fått pröva på stora reformer.

Det intensiva reformtempot medför lätt fartblindhet. Lagreformerna blir nödvändigheter som måste förverkligas snabbt. Behoven bakom reformerna kommer än härifrån, än därifrån, ofta från utlandet. Det förefaller inte att finnas tid att bedöma reformernas faktiska betydelse och deras faktiska verkningar. I Finland är det tunn sått med evalueringsforskning om lagreformer. Denna sparsamt förekommande evalueringsforskning har dock visat att lagändringarna medför överraskningar också för lagstiftaren. Det har kanske blivit alltför självklart att lagar går att ändra. Möjligheten att gripa in med nya snabba reformer har fått ersätta utredningar gjorda i förväg med omsorgsfulla "lagstiftningsvetenskap-

liga" bedömningar. Det finns inte mycket kvar av den aristoteliska tanken att lagarnas förpliktande karaktär delvis kommer av deras oföränderlighet. Tröskeln för ändring av lag har sjunkit betydligt och dagspolitiska konjunkturer präglar allt tydligare lagarnas innehåll.

Fartblindheten försvårar en överblick och det gäller särskilt förmågan att gestalta förändringar i rättskulturens grunddrag. I Finland förverkligades år 1995 en reform av regeringsformens stadganden om grundläggande fri- och rättigheter, en av de mest betydande lagreformerna under hela vår självständighetstid. Denna reform återverkar på hela rättsordningen. Effekterna omfattar också rättsordningens grunder och dessutom har reformen betydande indirekta effekter. I praktiken har de nya fri- och rättigheterna redan tidigare kommit till uttryck i den övriga lagstiftningen. Det gäller t.ex. för regeringsformens stadganden angående sociala rättigheter samt miljöskydd. Dessa rättigheter har alltså skrivits in i en grundlag och dessutom knyts rättigheterna inte längre till medborgarskap. De stadgas nu som rättigheter för envar. Allt detta stärker utan tvivel dessa rättigheters ställning i rättsordningen.

Reformer i den skrivna rätten tvingar oss att begrunda hur lagarna och statsförfattningen svarar mot varandra. Reformen av de allmänna fri- och rättigheterna kan ses som en reaktion på spänningar i detta för-

hållande. Till väsentliga delar återfinns rättsens interna grund för värden och mål på konstitutionell nivå. För en nykodifiering av denna grund är det inte tillräckligt att i rättslig form bokföra det som redan skett. Man hamnar att ta ställning till framtiden, till de allmänna utvecklingslinjerna för den materiella lagstiftningen.

Betydelsen av de allmänna fri- och rättigheterna och människorättigheterna som normer på statsförfattningsnivå får inte reduceras till en fråga enbart om lagstiftningsprocedur. Lika litet kan dessa rättigheters betydelse avgränsas till normhierarkiska spel om rättsnormers giltighet med statsförfattningslärd och rättsteoretiker som kombattanter. De allmänna fri- och rättigheternas betydelse för rättskulturen beror till väsentlig del på dessa rättigheters inverkan på lagtolkning. Frågor om sättet för denna inverkan och hur den förstås har hittills blivit försummade i rättsteoretisk forskning.

I en konflikt om allmänna fri- och rättigheter kan en enskild rättsnorm i viss mening ses som den utslagsgivande regeln. I tolkningen av den utslagsgivande regeln får de allmänna fri- och rättigheterna på nytt betydelse. Om en tolkningsprocess gestaltas på detta sätt, borde man utreda hur långt de allmänna fri- och rättigheternas potential att styra lagtolkning ännu på nytt kan utnyttjas vid lagtillämpning. Det grundläggande problemet är att sett ur statsförfattnings synvinkel är all lagstiftning i viss mening av typ *lex specialis*. Lagens konkreta natur hamnar att konkurrera med de grundläggande fri- och rättigheternas värdedignitet. Åtminstone till en viss grad kan man motivera en anknytning av lagtolkning till de grundläggande fri- och rättigheternas

system med det faktum att man traditionellt ibland varit tvungen att överge en strikt ordagrann lagtolkning för en ekstensiv eller reducerande tolkning.

Som bakgrundsvärden för lagtolkning fungerar de allmänna fri- och rättigheterna långt på samma sätt som mer rättsområdes-specifika allmänna läror. Men fenomenet kan också ses i ett annat perspektiv. De grundläggande fri- och rättigheterna är i viss mening återspeglings på nivån för rättssystemets grunder och det som återspeglas är allmänna läror vilka förverkligar allmänna fri- och rättigheter. De grundläggande fri- och rättigheternas inverkan på lagtolkning kan uppfattas som ett slags alltomfattande bakgrunds inverkan på samma sätt som gäller för de allmänna lärorna. Metoderna för lagtolkning tillåter inte att vi utesluter denna bakgrundseffekt. De lagtolkningsmetoder som utvecklats inom rättsteorin har aldrig varit så strama att själva metoden helt och hållet hade kontrollerat tolkningsresultatet. Rättsnormernas allmänna karaktär bara understryker detta drag.

En positiv attityd till de allmänna fri- och rättigheterna kan syfta på en tolkningsattityd hos lagtillämparen. Attityden innebär t ex. en förmåga att identifiera strukturer i rättsnormer. Dessa normer kan på grund av sin schematiska karaktär strida mot jämställdhetsmål och diskrimineringsförbud. Det finns då behov av "korrigeringar" genom en rättighetsmedveten lagtillämpning.

I fransk historieskrivning finns det tradition för att bedöma långvarigare drag i kulturers utveckling under ytan. Samma behov finns i rättsvetenskapen och rättskulturen. Rättskulturens tid är inte de enskilda hän-

delsernas kronologi, inte tiden på ytan, utan en tid som berättar också om rörelser i fundamentet. Fartblindheten kan medföra att dessa långsammare förändringar blir helt obemärkta. En annan möjlighet är att rättsens fenomen allt tydligare uppfattas som yttfenomen. I rättsvetenskapen borde man få upp ögonen också för de mer grundläggande förändringarna. Det behöver inte leda till att man borde vara rättspolitiskt konservativ; det skummar på ytan i alla fall.

Kimmo Nuotio

Detta nummer av *Retfærd* har redigerats av den finländska redaktionen.